

Marta Budicin Munišević
Anđelko Pedišić

Hrvatski restauratorski zavod

Anđelko Pedišić
Služba za odjele izvan Zagreba 1
apedisic@hrz.hr

Marta Budicin Munišević
Odsjek za konzervatorsku
dokumentaciju pokretne baštine
mbudicin@hrz.hr

Stručni rad / Professional paper
Primljen / Received: 11. 4. 2023.

UDK: 7.025.3/.4:[75-035.3:272-526(497.5 Beram)]"17"
DOI: <https://doi.org/10.17018/portal.2023.5>

Crkva sv. Marije na Škrilinah u Bermu – barokni tabulat od vremena izrade do konzervatorsko-restauratorskih radova

SAŽETAK: Svrha ovoga članka predstavljanje je opsežnih konzervatorsko-restauratorskih radova provedenih od 2016. do 2020. godine na oslikanom drvenom tabulatu crkve sv. Marije na Škrilinah u Bermu uz osvrt na ovu umjetninu značajnu za baštinu Republike Hrvatske. Tabulat je podignut u vrijeme barokne obnove crkve 1709. godine, ukupne je površine 56 m² i sastoji se od 63 oslikane kasete, a najveće formalno-stilske analogije pokazuje s tabulatom iz crkve sv. Petra i Pavla u susjednom Trvižu iz 1703. godine te je vjerojatno rad istih majstora. Cjelovitim radovima prethodila su opsežna istraživanja provedena 2015. godine kada je utvrđeno da je drveni nosilac, djelovanjem vlage i insekata, oštećen, a oslikana površina, zbog popuštanja veziva, pulverizira i u sitnim česticama otpada s drva.

KLJUČNE RIJEČI: Beram, crkva sv. Marije na Škrilinah, Trviž, crkva sv. Petra i Pavla, drveni oslikani tabulat, stropni oslik, barok, konzerviranje, restauriranje

Konzervatorsko-restauratorski radovi na oslikanom tabulatu iz crkve sv. Marije na Škrilinah kraj Berma primjer su složenog programa financiranog sredstvima Ministarstva kulture i medija RH koji se, zbog vezanosti predmeta za arhitektonsku strukturu crkve te radova na osliku, istovremeno izvodio unutar Službe za nepokretnu i Službe za pokretnu baštinu Hrvatskog restauratorskog zavoda.

S obzirom na veličinu i složenost umjetnine, od 2016. do 2020. godine provedeni su opsežni radovi, a odvijali su se u sedam faza sukladno prijedlogu i terminskom planu iz elaborata *Konzervatorsko-restauratorska istraživanja na drvenom polikromiranom stropu u kapeli sv. Marije na Škrilinah u Bermu i prijedlog radova s troškovnikom,*

koji je izradio voditelj radova mr. art. Anđelko Pedišić 2015. godine i u čijoj su izradi sudjelovale Ana Dumbović i Marta Budicin.¹ Tekst koji slijedi može poslužiti za cjelovito sagledavanje konzervatorsko-restauratorskog

1 Voditelji su radova bili dr. sc. Irma Huić 2015. godine i mr. art. Anđelko Pedišić od 2016. do 2020. godine. Stručni suradnici iz Hrvatskog restauratorskog zavoda bili su Veljko Bartol, Marta Budicin, Ana Dumbović, Marijana Fabečić, Davor Filipčić, Dragutin Furdi, Margareta Klofutar, dr. sc. Domagoj Mudronja, Petra Orlić, Igor Oros, Lea Sović, Toni Šaina i Tea Trumbić. Fotografsku dokumentaciju snimili su Jovan Kliska, Nikolina Oštarijaš, Jurica Škudar, Goran Tomljenović i Natalija Vasić. Grafičku dokumentaciju izradila je vanjska suradnica Maja Kamenar. Vanjski suradnici koji su izvodili konzervatorsko-restauratorske radove bili su Robert Brdarić, Marko Čurković, Tanja Karaš, Mladen Megyery, Ines Palčić, Ante Pereza i Maja Sučević Miklin.

pristupa srodnim umjetninama u smislu edukativnih i referentnih smjernica te svojevrsnog hodograma za provedbu sličnih projekata.

O baroknom oslikanom tabulatu i povijesti obnova iz arhivskog gradiva

Tabulat je ukupne površine 56 m² i natkriljuje cijeli brod crkve. Sastoji se od 114 jelovih dasaka pričvršćenih kovanim čavlama na stropne grede baroknog krovništva ugrađene u bočne zidove crkve. Izrađen je tako da su najprije montirani vodoravni konstruktivni elementi razdijeljeni ukrasnim letvama u 63 kasete koje su potom oslikane, pri čemu je središnja kasetna četverostruko veća od ostalih (sl. 1). Zbog prilagodbe tlocrtu crkvenog broda, kasete blago odstupaju od geometrijski pravilnog pravokutnog rastera, a taj je odklon osobito vidljiv na spoju zapadnog i sjevernog zida gdje je smješten ulaz u krovništvo crkve, te na spoju južnog zida i trijumfalnog luka svetišta. Kasete dimenzija oko 80 x 90 cm dvodijelne su i sastavljene od vanjskog četvrtastog polja te unutarnjeg, orubljenog osmerokutnim reljefno profiliranim okvirom. Središnja kasetna dimenzija 175 x 175 cm oslikana je prikazom Uznesenja Blažene Djevice Marije u osmerokutnom polju. U središte osmerokutnih polja ostalih kasetna aplicirana je po jedna drvena, rezbarena i pozlačena pasiflora (Kristova kruna). Vanjska četvrtasta polja oslikana su motivima otvorenih čaški iz kojih izlaze razlistale stabljike s cvijećem i plodovima kršćanske simbolike (ruže, tulipani, krizanteme, karanfili, narcisi, kruške, smokve, naranče, jabuke, breskve, šljive, grožđe, mogranji, datulje, dunje, dudovi, krastavci i tikvice). Vanjska polja osam manjih kasetna koje okružuju središnju oslikana su kerubinima. Prevladavaju jarke, zasićene boje od kojih se ističu narančasta, jarko plava i žuta, obrisne su linije izvedene tamnosmeđom i crnom bojom, kojom su konturirane i kasete, a modelacija je postignuta smeđim i ciglastocrvenim tonovima.

Artikulacija tabulata mrežom kasetna jedna je od ključnih *differentia specifica* talijanskih tabulata, a podrijetlo imaju u rimskoj arhitekturi gdje se oslikavaju i u središtu ukrašavaju cvijetom ili zvijezdom.² Tradicija gradnje kasetiranih tabulata širi se u 16. stoljeću iz Italije, posebice Venecije, na *Terrafermu*, a zatim u barokno doba, na Istru i Sloveniju.³ Krajem 17. i početkom 18. stoljeća u Sloveniji se uobičajene četvrtaste kasete profiliranim letvama dijele na dva ili više polja i šesterokutnog su ili osmerokutnog te drugih oblika koji često međusobno alterniraju. Od dekoracije prevladavaju cvjetni motivi, među kojima je najomiljeniji motiv pasiflore, a tip kasetiranja s pasiflorama svoj vrhunac dostiže oko 1700. godine kada se ona plastički oblikuje i rezbari kao samostalan

dekorativni element. Najznačajniji slovenski primjeri kasetiranja s pasiflorama dio su tzv. kranjske skupine, koju općenito karakteriziraju kompleksniji tabulati složenijeg rastera sačinjenog od dvodijelnih kasetna različitih oblika odijeljenih profiliranim letvama te nerijetko alternacije kasetna. Osim cvjetnih motiva, javljaju se i figuralni prikazi, i to uobičajeno u većoj kaseti u središtu tabulata, no tek u posljednjoj četvrtini 17. stoljeća. Ista se koncepcija oslikavanja javlja i u južnim dijelovima Slovenije gdje se, jednako kao u Bermu, koriste jarke, zasićene boje te karakteristična intenzivna plava, kasete su uobičajeno dvodijelne i odijeljene profiliranim letvama, a tabulati jednostavnije koncipirani.⁴

Uz beramski, na istarskom su području danas poznata još četiri barokna tabulata: u lopici crkve Blažene Djevice Marije na Placu u Gračišću, komori južnih galerija pavlinskog samostana u Svetom Petru u Šumi, grobljanskoj crkvi sv. Petra i Pavla u Trvižu te crkvi sv. Roka u Umagu. Osluk umaškog tabulata datiran je u 1788. godinu i pripisan lokalnom slikaru konvencionalnih kompozicija Domenicu Martinelliju te ne pokazuje analogije s ostalim tabulatima s kojima dijeli jedino stoljeće izrade.⁵ Ostali tabulati s beramskim dijele formalno-stilske analogije, a izvedbeno i konceptijski najbližiji mu je kasetirani tabulat u baroknoj lopici crkve Blažene Djevice Marije na Placu u Gračišću, sačinjen od istovjetnog pravilnog rastera kasetna te lišen slikanog sloja.

Oslukani tabulat iz pavlinskog samostana Sv. Petra u Šumi danas nije sačuvan, a bio je podijeljen na polja crvenim i žutim okvirima i oslikan prizorom Krunjenja Bogorodice te prikazima papa, biskupa, crkvenih otaca i dostojanstvenika okruženih tulipanima i ružama. Radmila Matejčić autorstvo ovog tabulata pripisuje pavlinskim majstorima i tipološki ga vezuje uz trviški tabulat.⁶

Grobljanska crkva sv. Petra i Pavla u susjednom Trvižu u 17. i 18. stoljeću vršila je funkciju župne crkve sve do 1875. godine.⁷ Premda u vizitacijama porečkih biskupa nema podataka o trviškom tabulatu, u dva se navrata, točnije 1658. te potom 1688./89. godine, spominje krov koji prokišnjava (*tetto*) te krovna konstrukcija koja treba obnovu (*colmo della Chiesa*).⁸

4 Od kranjskih primjera ističu se oslikani tabulati u crkvama sv. Miklavža na Grebenu u Tuhinjskoj dolini iz 1680. i sv. Jožefa u Trziču iz 1698. godine, a od primorsko-notranjskih u crkvama sv. Petra u Dolnjem jezeru iz 1682. i sv. Vincenca u Bloškoj polici iz 1693. godine. GOLOB, 1988, 24, 26, 91, 101, 112, 145.

5 Više: BRALIĆ, KUDIŠ BURIĆ, 2006, 525–529.

6 R. Matejčić opisuje ovaj tabulat kao „tabulat u propadanju“. HORVAT, MATEJČIĆ, PRIJATELJ, 1982, 538.

7 ŽU Trviž, 11.10. Razni spisi o crkvenoj nadarbinu 1837-1946. (Beneficio parrocchiale di Villa Treviso), Inventar (Našastar) I. župne crkve sv. Marije od Ružara u Trvižu (Villa Treviso) sastavljen u godini 1927. po Stjepanu Krokeku staropazinskom župniku i privremenom upravitelju trviške župe.

8 BAP, 9. Knjiga pete generalne vizitacije biskupa Ruggera Tritonija

2 GOLOB, 1988, 24.

3 CERIANI SEBREGONDI, 2017, 152.

1. Beram, crkva sv. Marije na Škrilinah, tabulat, stanje prije radova (arhiva HRZ-a, snimka: G. Tomljenović, 2016.)
Beram, church of St Mary of the Rocks, wooden ceiling, condition before conservation (HRZ Archive, G. Tomljenović, 2016)

Ovaj je tabulat prema pronađenoj signaturi datiran 3. kolovoza 1703. godine.⁹ Zasluge za njegovu gradnju idu trviškom gastaldu Franu Sironiću.¹⁰ Dimenzije mu iznose oko 45 m², a izvorno se sastojao od 35 oslikanih pravokutnih polja (5 x 7) od kojih je danas sačuvano 20 (sl. 2). Oslikan je temperom i uokviren plitkim vijencem s plošnim zupcima, a polja su međusobno odijeljena ukrasnim profiliranim letvama. Šesnaest je polja oslikano središnjim prikazima svetaca u punoj figuri s atributima u crno konturiranim, ovalnim medaljonima, a plohe oko medaljona oslikane su lisnatim stabljikama, različitim cvijećem i plodovima (tulipani, karanfili, mogranji, dudovi, jabuke i dr.). Četiri vanjska polja užeg dijela tabulata oslikana su središnjom pasiflorom koju uokviruju lisnate stabljike s plodovima i cvijećem.¹¹

Beramski stropni oslik pokazuje bliske formalno-stilske analogije s tabulatnim oslikom u Trvižu, a one se ogledaju u istovjetnim vegetabilnim motivima, plodovima i cvijeću u kutovima kasete te oblikovanju odjeće i fizionomije karakterističnih očiju naglašene donje linije, kapaka i obrva, usta zaobljene donje usne, a gornje oblikovane tankom valovitom linijom te nosa koji je često izveden u kontinuiranoj liniji iz jedne obrve. Konceptijski se ovi tabulati razlikuju jer je trviški koncipiran nizanem uzdužnih kasete te nema veće središnje kasete kao beramski, ali se njihova bliskost ogleda u istovjetnim razdjelnim letvama jednostavnih profila.

Podaci o slikarima i graditeljima beramskog tabulata za sada su nepoznati, a pretpostavka je da se radi o lokalnim slikarima aktivnim u trokutu Ljubljana – Pazinska knežija – Rijeka.¹²

Tijekom 2015. i 2020. godine provedena su opsežna arhivska istraživanja, a obuhvatila su gradivo župnih ureda sv. Martina u Bermu i Gospe od Svete Krunice u Trvižu, Državnog arhiva u Pazinu, Biskupijskog arhiva u Poreču, Središnjeg državnog arhiva u Zagrebu te arhiva Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu.¹³

1658., 40r: *Sia reparato il tetto della chiesa ove piove*; BAP, 14. Knjiga četvrte generalne vizitacije biskupa Adelasija 1688-1689., 83r: *Sia accomodato il colmo della Chiesa*; Krov je zatim obnavljan 1788. i 1796. godine, a u posljednjoj je obnovi spomenut *mistro Zuane Calauti figlio q Antonio*. ŽU Trviž, 10.1. Računski spisi (Računi) 1788-1800., 1. Račun 1788. (Giornale dei Conti Relativi all'Intiero Introito, ed Esito della Chiesa Parocchiale di Treviso dedicata a Ssmo Rosario nel Circolo di Postojna del pmo Gennajo sino l'ultimo di Dmbre 1788); Račun 1796. (Conto Della Chiesa Parocchiale di Treviso dell'Anno 1796), Adi 11 Xbre 1796 Terviso.

9 Signatura: *Questa opera fu colorita l'anno 1703. adi 3 agosto (?) Astaldo fec.* pronašao je 1964./1965. godine konzervator-restaurator Bruno Bulić tijekom radova na tabulatu. Restauratorski zavod Instituta za likovne umjetnosti JAZU u Zagrebu, Dosje umjetnine, br. 723/1413, 1.

10 FUČIĆ, 1962, 161.

11 U širem je dijelu crkve prema svetištu tabulat je širok 5,37, a u užem 4,12 m. ČREŠNJEK, 2012, 11.

12 HORVAT, MATEJČIĆ, PRIJATELJ, 1982, 539.

13 Župnicima Mladenu Matiki i Dariuszu Szymanskom najljepše

Tabulat crkve sv. Marije na Škrilinah izgrađen je u vrijeme velike barokne obnove 1709. godine.¹⁴ U to je vrijeme župnik bio Mihovil Ladavac (1689. – 1714.) koji je vodio obnovu nakon rušenja zidova svetišta uslijed klizanja terena.¹⁵ Tom je prilikom u svetištu srušen križno-rebrasti svod, o kojem svjedoče četiri gotičke konzole, te je zamijenjen ravnim stropom. Na zapadnom pročelju i bočnim zidovima svetišta probijeni su prozori te je dograđena lopica sa zvonikom na preslicu. Svetište je dobilo novi, mramorni oltar, a povišen je i izvorni gotički pod.

Najraniji podaci o krovu crkve sv. Marije pronađeni su u vizitaciji iz 1695. godine gdje se navodi kako je potrebno zamijeniti trulo drvo u krovnoj konstrukciji.¹⁶ Tijekom 16. i 17. stoljeća od inventara su navedeni glavni oltar (sv. Trojstva?), oltar sv. Ane i sv. Nikole biskupa, a 1744. godine, prilikom vizitacije biskupa Negrija, naveden je i četvrti oltar sv. Duha. Biskup Negri u vizitaciji navodi crkvu kao važno hodočasničko mjesto.¹⁷

Bogati historijat obnova crkve sv. Marije sporadično uključuje i oslikani tabulat koji se prvi put u ovom kontekstu spominje 1803. godine kada je stolar (*marangon*) Antonio Pernet plaćen za zamjenu nedostajućeg stakla te popravak tabulata.¹⁸ Prva veća obnova crkve sv. Marije izvršena je od 1881. do 1886. godine, a tijekom 1881. godine obnovljen je tabulat. Za njegov su popravak odobrena sredstva u iznosu od 50 forinti, obnova je izvršena, no opseg radova nije poznat.¹⁹ Obnova crkve sv. Marije u vrijeme župnika Josipa Grašića datira u 1912. godinu kada su pod vodstvom konzervatora Antona Gnirsa izvedeni radovi na freskama, krovnoj konstrukciji i stropu (*Restaurierung von Dach un Decke*) te izgradnji sakristije. Radovi su izvedeni prema odobrenom programu slikara Jozefa Balle te

zahvaljujem na omogućenom istraživanju. Više: PEDIŠIĆ, DUMBOVIĆ, BUDICIN, 2015.

14 FUČIĆ, 1982, 80; R. Matejčić navodi razdoblje oko 1707. godine kao vrijeme gradnje tabulata. HORVAT, MATEJČIĆ, PRIJATELJ, 1982, 539; R. Vlaketić također navodi godinu 1707. VLAKETIĆ, 2003, 222.

15 *Michael Ladavac, plebanus ab a 1689-1714*. ŽU Beram, 1.2.3. Župni spisi, 1909/1953., 1909., Nacrtr pročelja crkve, tlocrt, oltar, Sacerdotes qui gubernatur Ecclesiam Vermensem s. Martini Eppi; kut. 12. Popis arhivskog gradiva ŽU Beram u ovom istraživanju izrađen je prema signaturama (oznakama na kutijama) na terenu; VLAKETIĆ, 2003, 222.

16 BAP, 15. Knjiga pete i šeste generalne vizitacije biskupa Adelasija 1692. i 1697., 29r: (...) *ordinò sia risarcito il legname marzo del colmo (...)*.

17 Župe Beram i Trviž posjećene su 1745. godine. BAP, 27. Knjiga generalne vizitacije biskupa Gašpara Negrija u austrijskom dijelu biskupije 1745., 86r.

18 ŽU Beram, 2.2.2., Računski spisi, 1796-1825., Računski spisi 1803-1825.; Računi 1803., Quietanza, 31. dicembre 1803: (...) *compresi li vetri mancanti, chiodi, biombo, come pure per la reperatur della Zuffitta nella filiale della B.V. Maria in fede di (?)*, kut. 14.

19 ŽU Beram, 1.2.6. Župni spisi, 1881-1890., Župni spisi 1881-1885., Dopis No. 207 All'Amministrazione della Chiesa Parrocchiale di Vermo: *In considerazione del bisogno urgente di riparare il soffitto della Chiesa filiale della BVM sotto Vermo si autorizza in'evazione dall'Istanza dal 31 (?) no. 69. Codest'Amministrazione di poter spendere f. 50 dal dinaro disponibile di codesta Chiesa parrocchiale all'uopo delle dette riparazioni, Dall'Uffizio decanale di Pisino 1. Agosto 1881*, kut. 7.

2. Trviž, crkva sv. Petra i Pavla, tabulat, stanje nakon radova (arhiva HRZ-a, snimka: Lj. Gamulin, 2014.)
Trviž, church of Ss Peter and Paul, wooden ceiling, condition after conservation (HRZ Archive, Lj. Gamulin, 2014)

uputama Središnjeg povjerenstva i ovlaštenih konzervatora. Godine 1913. provedena je kontrola te izdano pozitivno mišljenje o provedenim radovima.²⁰ Vrijedi spomenuti kako je na restauriranju fresaka u svetištu beramske župne crkve sv. Martina 1909. godine sa slikarom i restauratorom Josefom Ballom radio i slikar Hans Viertelberger, koji je uz Gustava Langa, poznati Gnrsov suradnik. Moguće je da je Viertelberger surađivao s Ballom pri restauriranju zidnih slika i tabulata u crkvi sv. Marije.²¹

20 ŽU Beram, 1.3.2. Spisi osobite važnosti, 1842/1930., Crkva sv. Marije 1912-1913., An die K. k. Zentralkommission für Denkmalpflege in Wien, 19.7.1912., br. Z:20.428; Kollaudierungsbefund, Beram, 23.7.1913., br. 659, kut. 11.

21 ŽU Beram, Urudžbeni zapisnici 19.-20. st., 1.1.4. Knjiga urudžbenih zapisnika 1906-1939. (Il Giornale Maestro), Dopisi br. 33/2 1/4, 114 13/11 i 49 14/6, kut. 1.

Sljedeći spomen tabulata datira u 1981. godinu kada je uz stanje crkve, Restauratorski zavod Hrvatske prvi put detaljno evidentirao tada već loše stanje: „Stropne grede, koje nose tabulat, s gornje su strane prekrivene daskama, a sudar dasaka tankim letvama. Tavanska je hodna površina potpuno prekrivena slojem fekalija puhova. U krovnoj konstrukciji postoji aktivna crvotočina. Kupe kanalice leže na uzdužnim letvama i pričvršćene su željeznom paljenom žicom, koja je potpuno korodirala. Na mnogim je mjestima unatoč prošlogodišnjeg „popravka“ krova došlo do izmicanja sklizanja i pucanja kupa kanalice. Navodni popravak učinjen je u organizaciji župnika iz Tinjana. Nekoliko kupa kanalice vraćeno je u ispravni položaj, a oštećene

su zamijenjene (...).²² Sanacija stropne konstrukcije i drvenog krovišta provedena je 1984. i 1985. godine, ali nije obuhvatila radove na tabulatu.²³ Oštećenja tabulata izazvana prokišnjavanjem krova zabilježena su tijekom evidencije stanja 1998. godine te krajem 2005. i početkom 2006. godine.²⁴

Opis stanja prije konzervatorsko-restauratorskih radova

Pregledom krovišta 2015. godine utvrđeno je da je tabulat pričvršćen za izvorne grede kovanim čavlima, što je ukazivalo na to da do tada nije bio demontiran. Uz izvorne grede naknadno su postavljene grede današnje krovne konstrukcije. Također je primijećeno da se prije posljednje sanacije krovišta u unutrašnjost crkve slijevao dio oborinskih voda što je izazvalo veća oštećenja tabulatih dasaka koje su uslijed dugotrajne izloženosti visokoj vlazi mjestimično istrulile i ispucale. Većina dasaka koje tvore kasete međusobno su se razdvojile. Na pozadini dasaka zatečene su slijepljene naslage prašine i prljavštine pomiješane s ostacima uginulih životinja i tragovima njihovog metaboličkog ciklusa, koje mjestimično ispadaju iz procjepa između dasaka i vješaju se o gustu paučinu. Pregledom drvenog nosioca i oslikane površine utvrđeno je da iz rupica crvotočine ispada svježa piljevina, što je ukazivalo na prisutnost insekata drvotočaca. Oslik na kasetama tabulata položen je u jednom, vrlo tankom sloju i ne sadrži završni lak. Vezivo je u slikanom sloju izgubilo vezivna svojstva te se oslik praškasto osipao i bio osjetljiv na dodir, a na njegovoj su površini primijećena brojna mehanička oštećenja u obliku ogrebotina izazvanih struganjem, što je vjerojatno posljedica uklanjanja paučine metlom. Prolazeći kroz drveni nosilac i podlogu, vlaga je na prednjoj strani oslikanih dasaka mjestimično nataložila tanin, vezivo, pigmente i prašinu vidljive u obliku tamnih mrlja te oslabila vezivna svojstva slikanog sloja što je rezultiralo njegovim odvajanjem od nosioca i mjestimičnim otpadanjem. Također je primijećeno da se pigmenti na središnjoj kaseti s prikazom Uznesenja Blažene Djevice Marije mjestimično nalaze na oštećenjima kao posljedica ispiranja i razlijevanja slikanog sloja uslijed prodora oborinskih voda u unutrašnjost crkve (sl. 3). Pregledom krovišta utvrđeno je da su grede koje

nose tabulat s gornje strane prekrivene dasakama, a spojevi dasaka prekriveni tankim letvama. Tavanska je hodna površina bila potpuno prekrivena slojem fekalija šišmiša i puhova, a daske tabulata i grede crvotočne i oslabljene.

Konzervatorsko-restauratorska istraživanja

Konzervatorsko-restauratorska istraživanja tabulata obavljena su *in situ* 2015. godine, a obuhvatila su detaljan pregled stanja drvenog nosioca i polikromirane površine, pH mjerenja površine na ukupno devet pozicija, prikupljanje 22 uzorka za izradu mikropresjeka i analize pigmenta i veziva, te 16 proba uklanjanja površinske prljavštine, tanskih mrlja i recentnih preslika. Sva mjesta uzorkovanja označena su brojevima i fotografski snimljena, a mjesta na kojima su izvršene probe uklanjanja površinske prljavštine, taninskih mrlja i recentnih preslika označena su i dokumentirana kao sonde. Uzorci za laboratorijske analize obrađeni su u Prirodoslovnom laboratoriju Hrvatskog restauratorskog zavoda gdje su izrađeni mikropresjeci i obavljene analize pigmenta i veziva.²⁵

Analizom drvenog nosioca utvrđeno je da su nosive grede krovne konstrukcije izrađene od hrastova drva, dok su daske tabulata koje su za njih pričvršćene od jelovine.

Stratigrafskim analizama mikropresjeka površinskih slojeva i pregledom oslikane površine utvrđeno je da na tabulatu prevladava jedan povijesni sloj koji je ujedno i izvorni. Iznimno, ispod kerubina na kasetama koje okružuju središnju s motivom Uznesenja Blažene Djevice Marije, pronađeni su motivi otvorenih čaški iz kojih izlaze razlistale stabljike s cvijećem i plodovima, istovjetni onima na ostalim kasetama i vjerojatno preslikani u fazi izrade izvornog oslika zbog promjene ikonografske koncepcije. Na dijelovima tabulata uz zapadni zid crkve sporadično su zatečeni recentni slikarski popravci.

Analizama pigmenta i veziva utvrđeno je da je izvorni oslik nanesen na podlogu koja sadrži proteinsko vezivo s dodacima gipsa, krede i olovne bijele kao punila. Za oslik je karakteristično korištenje čistih pigmenta, većinom bez međusobnog miješanja, a naslikani motivi većinom su izvedeni linijski. Analizom veziva u slikanom sloju utvrđeno je da vezivo sadrži proteine i tragove prirodne terpenke smole. Pigmenti identificirani u ovom sloju organska su crna boja, željezni oksid (crvenosmeđa boja), smalt i narančastocrveni olovni oksid.

Narančastocrveni olovni oksid prisutan je na obrubima profiliranih osmerokutnih okvira, pojedinim vegetabilnim motivima, haljama anđela, te licima anđela i kerubina. U slikarskoj interpretaciji primjećujemo ga većinom uz upotrebu željeznog oksida crvenosmeđe boje kojim

22 MK-UZKB/SA-ZDE (588) Beram, crkva sv. Marije na Škriljinah, zaštitni radovi 1962-91., RZH, E. Usenik, E. Pohl, J. Velnić, Izvještaj o radovima u 1981. godini, 1982., 2.

23 MK-UZKB/SA-ZDE (588) Beram, crkva sv. Marije na Škriljinah, zaštitni radovi 1962-91., RZH, J. Velnić, Izvještaj o radovima u 1984., 1984., 2; RZH, J. Velnić, Izvještaj o radovima u 1984. godini (i 1985. godini), 1985., 1-2; RZH, J. Velnić, Izvještaj o izvršenju programa za 1985. god. (1986. g.), 1987., 1.

24 MK-UZKB/SA-ZDE (1925) Beram, crkva sv. Marije na Škriljinah, Uprava za zaštitu kulturne baštine Konzervatorski odjel u Rijeci, Potvrda prijedloga Programa statičke konsolidacije južnog zida, popravak krovnog pokriva i izrada odvosnih kanala oko crkve sv. Marije na Škriljinah u Bermu, općina Pazin, 1998., 1; OŠTRIĆ, 2005/2006, 1.

25 Rezultati istraživanja sadržani su u spomenutom elaboratu *Konzervatorsko-restauratorska istraživanja na drvenom polikromiranom stro-pu u kapeli sv. Marije na Škriljinah u Bermu i prijedlog radova s troškovnikom* iz 2015. godine.

3. Beram, crkva sv. Marije na Škrilinah, tabulat, detalj tabulata s oštećenjima snimljen tijekom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja (arhiva HRZ-a, snimka: J. Kliska, 2015.)

Beram, church of St Mary of the Rocks, wooden ceiling, detail of damage during conservation research (HRZ Archive, J. Kliska, 2015)

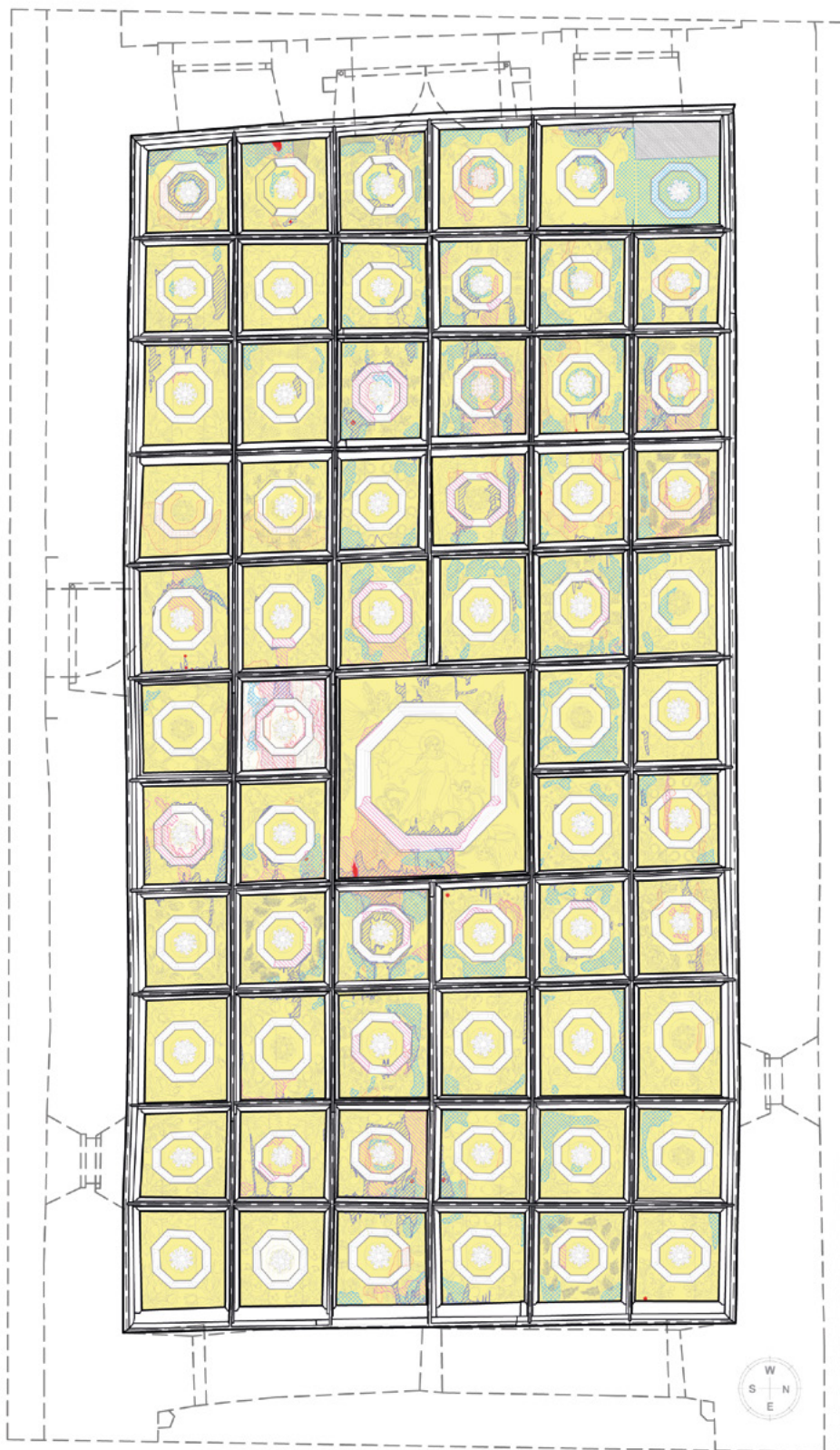
su linijski obrubljeni narančastocrveni motivi naslikani korištenjem pigmentata na bazi olovnog oksida. Pigment smalta pojavljuje se unutar osmerokutnih polja s rozetama i mjestimično na plodovima i cvijeću te u središnjoj kaseti na pozadini vanjskog polja i plaštu Blažene Djevice Marije. U uzorcima je sporadično pronađena siva boja koja je smiješana od organske crne i smalta.

Probe uklanjanja recentnih preslika, površinske prljavštine i taninskih mrlja

Probe uklanjanja tanina izvedene su raznim vodenim otopinama. Najprije su napravljene probe 7 %-tnom vodenom otopinom triamonijeva citrata i 0,25 %-tnom vodenom otopinom *alkil polietilen glikol etera Marlipala O 13*, koje su nanese na oslikanu površinu tamponom od celulozne vate. Probe su pokazale da navedena otapala djelotvorno uklanjaju površinsku prljavštinu i taninske mrlje bez oštećivanja slikanog sloja, ali je preveliko vlaže-

nje površine izazvalo razlijevanje tanina što je rezultiralo pojavom tamnih obruba oko očišćenih površina. Na temelju tih proba zaključeno je da tekuće vodene otopine ne daju zadovoljavajuće rezultate, stoga je predloženo da se vodeno otapalo zgusne u kruti gel kako bi se otpuštanje vode moglo kontrolirati.

Kao medij za zgušnjavanje vodenog otapala upotrijebljen je kruti gel polisaharidne baze *Kelcogel CG-LA* u omjerima od 2 %, 6 % i 8 %, a probe otapanja površinske prljavštine provedene su polaganjem manjih kockica krutog gela na oslikanu površinu. Rezultati proba pokazali su da je 2 %-tni *Kelcogel CG-LA* djelotvorno uklonio mrlju tanina nakon djelovanja od jedne minute, ali je otpustio previše vode zbog čega je, kao i na probama s vodenim otopinama, ostao vidljiv trag tamnog obruba oko tretiranog mjesta. Proba izvedena 6 %-tnim *Kelcogelom CG-LA* pokazala je da i kruti gel veće gustoće djelotvorno uklanja površinsku prljavštinu i taninske mrlje nakon djelovanja

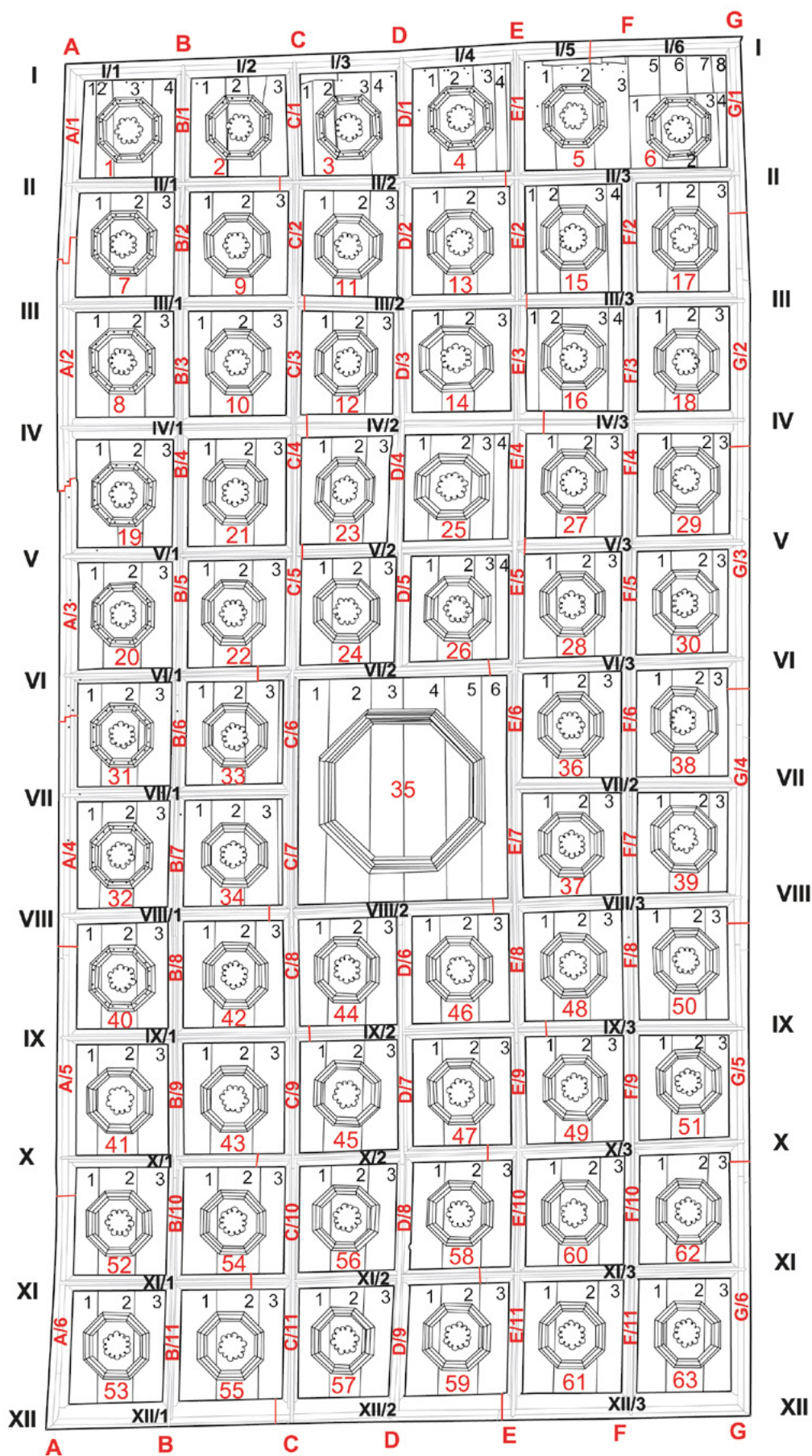

LEGENDA

naknadni popravci	taninske mrlje	oštećenje u sloju podloge
mehanička oštećenja	oštećenja u sloju obojenja	oštećenja u sloju nosioca
crvotočine		

4. Grafička podloga s obilježenim dijelovima tabulata (arhiva HRZ-a, izradila: M. Kamenar, 2016.)
 Layout of the wooden ceiling (HRZ Archive, M. Kamenar, 2016)

5. Detalj grafičkog prikaza opsega i vrsta oštećenja (arhiva HRZ-a, izradila: M. Kamenar, 2018.)

Detail of the layout with extent and types of damage (HRZ Archive, M. Kamenar, 2018)

6. Kasete 19 i 20 nakon stolarske sanacije (arhiva HRZ-a, snimka: N. Oštarijaš, 2018.)
Cassettes 19 and 20 after carpentry restoration (HRZ Archive, N. Oštarijaš, 2018)

7. Kasete 19 i 20 nakon izrade rekonstrukcija nedostajuće kredne podloge (arhiva HRZ-a, snimka: N. Oštarijaš, 2018.)
Cassettes 19 and 20 after reconstruction of the missing chalk base layer (HRZ Archive, N. Oštarijaš, 2018)

od jedne minute, ali je oko tretiranog mjesta također ostao vidljivi trag tamnog obruba kao i kod probe 2 %-tnim krutim gelom, pa je odlučeno je da se kruti gel dodatno zgusne. Proba uklanjanja površinske prljavštine i taninskih mrlja izvedena 8 %-tnim *Kelcogelom CG-LA* pokazala je da je taj gel nakon djelovanja od jedne minute jednako djelotvoran kao i gelovi manje gustoće, s razlikom u tome što oko tretiranog mjesta nije ostao vidljiv trag tamnog obruba. Unatoč dobrim rezultatima pri čišćenju, 8 %-tni gel se zbog velikog udjela *Kelcogela CG-LA* brzo sušio i trošio, pa se pokazao neekonomičnim. Zbog toga je odlučeno da se provedu dodatna istraživanja 6 %-tnim

Kelcogelom CG-LA, koji se nakon desetominutnog izlaganja zraku pokazao jednako dobrim kao i 8 %-tni gel, a zbog sporijeg se sušenja manje trošio.

Probe uklanjanja recentnih preslika na kasetama uz zapadni zid crkve izvedene su korištenjem gelirane kopolimer poliakrilne kiseline *Pemulen TR-2* u vrijednostima pH 6 i pH 8. Rezultati su pokazali da *Pemulen gel* pH 6 agresivno djeluje već nakon jedne minute od nanošenja na površinu, ali nije dao zadovoljavajuće rezultate jer nije u potpunosti uklonio preslik, a pri tome je djelomično oštetio izvorni oslik. S druge strane, *Pemulen gel* pH 8 je nakon jednog minutnog djelovanja uklonio recentni

8. Kasete 19 i 20 nakon završnog retuša (arhiva HRZ-a, snimka: N. Oštarijaš, 2018.)
Cassettes 19 and 20 after final retouching (HRZ Archive, N. Oštarijaš, 2018)

preslik bez oštećivanja donjeg sloja, stoga se pokazao primjerenim sredstvom. Međutim, nakon uklanjanja preslika *Pemulen gelom* pH 8 oko tretirane je površine mjestimično ostao tamni obrub prouzročen razlijevanjem tekućine. Daljnjim je istraživanjima utvrđeno da se te mrlje mogu naknadno ukloniti 6 %-tnim ili 8 %-tnim *Kelcogelom* CG-LA. Na manje oštećenim površinama nevezana prljavština uspješno je uklonjena lateks spužvom za suho čišćenje (*Wishab/Akapad* spužva).

Nakon demontaže tabulata 2016. godine, nastavljena su istraživanja usmjerena na učvršćivanje oslika i nosioca. Za učvršćivanje oslika izabrana je termoplastična smola

Paraloid B-72 (kopolimer metil akrilata) jer, za razliku od isprobanih lakova na bazi ugljikovodičnih smola topivih u alifatskim ugljikovodicima (*Regalrez 1094* i *Arkon P90*) te urea-aldehidnih smola topivih u aromatskim otapalima (*Laropal A81* i *Laropal A101*), nije utjecala na promjenu tonova oslika. Jedna je od komparativnih prednosti smole *Paraloid B-72* velika stabilnost kroz dulje vremensko razdoblje. To je razlog zbog kojega je odbačena mogućnost korištenja prirodnih i ketonskih smola, s obzirom na to da nisu dovoljno stabilne te bi starenjem stvorile dodatne probleme pri budućim konzervatorsko-restauratorskim radovima.

Konzervatorsko-restauratorski radovi

Na temelju istraživanja izrađen je prijedlog konzervatorsko-restauratorskih radova s troškovnikom te terminskim planom izvođenja pojedinih faza koji je sastavni dio elaborata iz 2015. godine. S obzirom na veličinu i složenost umjetnine prijedlog radova obuhvatio je vremenski raspon od četiri kalendarske godine. Prema predloženom planu demontaža je planirana u dva dijela, pri čemu je najprije demontirano 30 kasete od glavnog ulaza do središnje kasete, a nakon restauratorskih radova i montaže, demontirane su i preuzete preostale 33.

Prije radova, izrađena je grafička podloga unutar koje su pojedinačni dijelovi označeni po principu šahovske ploče (sl. 4, 5). S obzirom na to da se tabulat sastoji od pravokutnih polja odvojenih sistemom mreže, kasete su označene brojevima od juga prema sjeveru i grupirane prema parovima, a ukrasne letve kombinacijom slova abecede i rimskih brojeva, pri čemu su uzdužne označene abecednim redom, a poprečne rimskim brojevima. Svi pojedinačni dijelovi kasete i ukrasnih letvi obilježeni su arapskim brojevima.

Prije demontaže tabulata uvažena je činjenica da je radove potrebno organizirati tako da se radni prostor unutar crkve održi razmjerno urednim, a iz iskustva je poznato da su krovišta i tavana crkava naseljeni životinjama iz neposrednog prirodnog okoliša, pa su poleđine tabulatnih dasaka prekrivene međusobno slijepjenim slojevima prljavštine i šute pomiješane s ostacima uginulih životinja, tragovima njihova metaboličkog ciklusa te njihovim gnijezdima. Slijedom navedenog, prije demontaže je predviđeno grubo čišćenje krovišta. Za demontažu tabulata izrađena je skela u obliku platforme, a radni je prostor organiziran tako da se na skelu postavio radni stol na kojem se obavljalo rastavljanje i usisavanje poleđine dasaka, a na drugom se stolu, pokraj skele, odvijalo obilježavanje dasaka i njihovo pakiranje u plastičnu foliju sa zračnim jastučićima.

Konzervatorsko-restauratorski radovi bili su usmjereni na učvršćivanje i stolarsku sanaciju drvenog nosioca te očuvanje i prezentaciju izvornog oslika kao nosioca spomeničkih svojstava.

9. Sušenje dasaka nakon natapanja tekućim konsolidantom (arhiva HRZ-a, snimka: J. Kliska, 2017.)
Planks drying after being saturated with liquid consolidator (HRZ Archive, J. Kliska, 2017)

10. Demontaža drugog dijela tabulata (arhiva HRZ-a, snimka: J. Kliska, 2018.)
Disassembly of the second part of the wooden ceiling (HRZ Archive, J. Kliska, 2018)

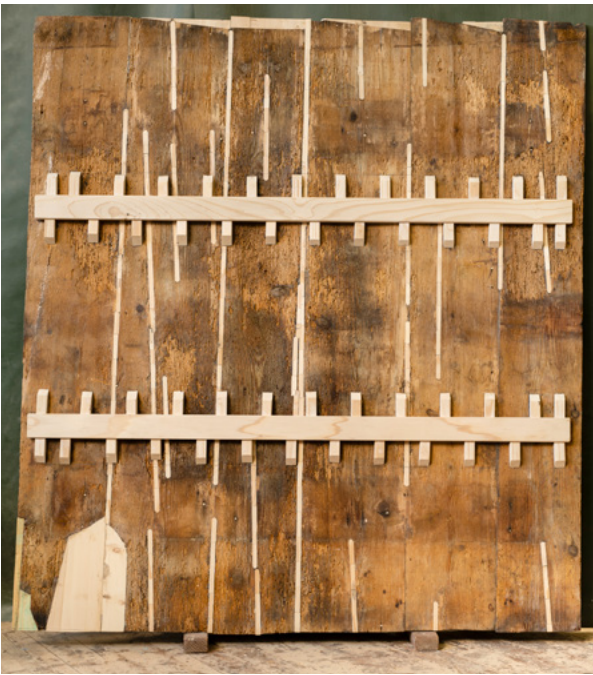

11. Grubo čišćenje poledine središnje kasete (arhiva HRZ-a, snimka: J. Kliska, 2018.)
Cleaning of the back of the central cassette (HRZ Archive, J. Kliska, 2018)

Radovi koji su se odnosili na stolarsku sanaciju, obuhvatili su demontažu tabulata, rastavljanje oslabljenih dijelova konstrukcije, čišćenje spojeva, zamjenu čavala drvenim klinovima, učvršćivanje drvenog nosioca, sanaciju oštećenja nosioca umetanjem novih drvenih elemenata, spajanje drvenih elemenata, izradu novog načina spajanja dasaka. Središnja kasete učvršćena je fleksibilnim ojačanjem poleđine umetanjem klizećih letvi između poprečnih drvenih vodilica koje su fiksirane za izvorne daske. Daske svih kasete međusobno su spojene umetanjem drvenih klinova te lijepljenjem spojeva. Učvršćivanje nosioca obavljeno je višekratnim natapanjem poleđine dasaka i ukrasnih

letvi 10 %-tnom smolom *Paraloid B-72* rastopljenom u mješavini acetona i etilnog alkohola u omjeru 3 : 7. Lijepljenje drvenih elemenata obavljeno je pomoću polivinil acetatnog ljepila.

Iskustvo ponovnog spajanja odvojenih dijelova pokazalo je da su, bez obzira na relativno visok postotak vlage u crkvi, daske tabulata s vremenom izgubile značajan dio vezane vode, što je prouzročilo smanjenje njihova volumena po tangenti godova. Utezanje dasaka u tangencijalnom smjeru smanjilo je ukupnu širinu tabulata za oko 6 cm što se značajno odrazilo na montažu letvica osmerokutnih okvira središnjih polja kasete te poprečnih

12. Središnja kasetna nakon stolarske sanacije (arhiva HRZ-a, snimka: N. Oštarijaš, 2019.)
Central cassette after carpentry restoration (HRZ Archive, N. Oštarijaš, 2019)

13. Središnja kasetna nakon završnog retuša (arhiva HRZ-a, snimka: N. Oštarijaš, 2019.)
Central cassette after final retouching (HRZ Archive, N. Oštarijaš, 2019)

ukrasnih letvi čije su dimenzije prilagođene tijekom montaže.

Posebna je pažnja posvećena oslikanoj površini koja je zbog neposredne izloženosti kemijskim, fizikalnim i mehaničkim utjecajima, bila najoštećeniji dio tabulata.

Radovi na oslikanoj površini prvenstveno su bili usmjereni na uklanjanje prljavštine i taninskih mrlja te njezino učvršćivanje za drveni nosilac. Pri razmatranju završne prezentacije oslika, isprva je retuš trebao biti ograničen samo na povezivanje manjih oštećenja i prekida forme bez izrade većih rekonstrukcija.

Nakon što je oslik konzerviran 5 %-tnom smolom *Paraloid B-72* rastopljenom u mješavini acetona i etilnog alkohola u omjeru 3 : 7, uočeno je da je na pojedinim kasetama djelomično ispran oborinskim vodama te zaključeno kako je zbog ponovne uspostave vizualne cjelovitosti potrebna njegova djelomična rekonstrukcija. S obzirom na utjecaj koji su imala na percepciju naslikanog sadržaja, oštećenja beramskog tabulata možemo podijeliti na manja – kod kojih je naslikani sadržaj ostao jasno čitljiv, srednja – kod kojih ga je bilo moguće pratiti i rekonstruirati pomoću fragmenata, te veća – kod kojih je naslikani sadržaj bio djelomično ili potpuno izgubljen. Površina cijelog tabulata bila je izgubljena metlom od šiblja kojom je uklanjana prašina. Veća mehanička oštećenja nalazila su se u kutovima te na rubovima kasete, a gubici oslika prouzročeni djelovanjem vlage bili su većim dijelom koncentrirani uz zapadni zid crkve te na središnjem i sjevernom dijelu tabulata. Pri tome je osobito

stradao oslik na kasetama uz zapadno pročelje, pri čemu su najveći gubici bili na poklopcu ulaza u krovnište kojem je, u jednoj od ranijih obnova, smanjen format. Veća oštećenja također su zatečena na kasetama 12 i 14 s prikazima narcisa i krastavaca, 24, 26, 35, 44 i 46 s prikazima anđeoskih glavica, te na kaseti 56 s plodovima dudu. Na svim se kasetama, a posebice na navedenim, retušom interveniralo u dijelu rekonstrukcije pozadine, obrisnih linija, obojenja i sjenčanja. Rekonstrukcije nedostajućeg oslika na oštećenim površinama temeljene su na očuvanim izvornim motivima, pri čemu se pazilo da izvedbom slijede izvorni način slikanja i budu optički usklađene s neoštećenim površinama. Na temelju provedenih proba uklapanja oštećenja, utvrđeno je da karakteru i opsegu oštećenja, kao i načinu izvornog oslikavanja, najviše odgovara metoda potpune reintegracije. U prilog toj odluci ide i neupitnost rekonstrukcije s obzirom na dobru očuvanost oslikanog sadržaja koji se ponavlja na većini kasete. Vizualno povezivanje fragmentiranih dijelova izvornog oslika tako je postalo interpretativni element integriran u strukturu tabulata, pri čemu je uspješno postignuta željena suptilnost i likovna uvjerljivost interpretacije, kao i njena usklađenost s teorijskim načelima struke (sl. 6, 7 i 8). Retuš i slikarske rekonstrukcije izvedene su polaganjem podloznog retuša na prethodno pripremljenu krednotutkalnu podlogu kojoj je smanjena upojnost 5 %-tnom otopinom smole *Paraloid B-72* rastopljene u mješavini acetona i etilnog alkohola u omjeru 3 : 7. Cijela je površina potom lakirana 3 %-tnom otopinom *Paraloida B-72*,

14. Pogled prema glavnom ulazu nakon montaže drugog dijela tabulata (arhiva HRZ-a, snimka: G. Tomljenović, 2020.)
View towards the main entrance after the return of the second part of the wooden ceiling (HRZ Archive, G. Tomljenović, 2020)

nakon čega je izveden završni retuš i završno lakiranje 5 %-tnom otopinom istog laka. Podložni i završni retuš izvedeni su višeslojno, gvaš bojama. Zbog velike upojnosti oslikane površine i niskih postotaka smole u laku, izbjegnuto je njezin sjaj.

Na rozetama se ljuštila i otpadala pozlata te je ona podlijepljena i s nje je uklonjena prljavština. Na oštećenjima je rekonstruirana podloga te položen retuš gvašem i usitnjenim zlatnim listićima povezanim gumi-arabikom, koji je tonski i kromatski usklađen sa zatečenim slojem. Završno lakiranje izvedeno je 5 %-tnom otopinom smole *Paraloid B-72* rastopljene u mješavini acetona i etilnog alkohola u omjeru 3 : 7.

Dinamika konzervatorsko-restauratorskih radova

Konzervatorsko-restauratorski radovi na tabulatu odvijali su se u sedam faza sukladno prihvaćenom terminskom planu. Prva je faza obuhvatila izradu fotografske doku-

mentacije, arhitektonske snimke i nacrtu tabulata, izradu grafičkog prikaza opsega i vrsta oštećenja (sl. 5), demontažu prvih 30 kaseti s pripadajućim ukrasnim letvama, dezinfekciju, čišćenje i učvršćivanje oslika te početak stolarske sanacije.

Prije demontaže, s tvrtkom Kapitel d.o.o. iz Žminja ugovoreno je postavljanje skele i zaštitnih folija ispred zidnih slika, otkivanje i uklanjanje dasaka s gornje strane stropnih greda, te grubo čišćenje poledine tabulata. Tijekom demontaže osiguran je stručni nadzor djelatnika Odjela za zidno slikarstvo i mozaik Hrvatskog restauratorskog zavoda koji su izvodili radove preventivne zaštite zidnog oslika, pri čemu su ugroženi rubni dijelovi učvršćeni opšivanjem vapneno-pješčanom žbukom i parcijalnim injektiranjem gotovom smjesom *PLM-A* na bazi vapna i inertnih aditiva, bez topljivih soli. Radovi su izvedeni prema troškovniku koji je sastavio Toni Šaina, konzervator-restaurator.

15. Beram, crkva sv. Marije na Škrilinah, tabulat, stanje nakon radova (arhiva HRZ-a, snimka: G. Tomljenović, 2020.)
Beram, church of St Mary of the Rocks, wooden ceiling, condition after conservation (HRZ Archive, G. Tomljenović, 2020)

Demontaža tabulata obavljena je u listopadu 2016. godine. Tijekom demontaže poledine dasaka i ukrasnih letvi dodatno su očišćene *in situ* te obilježene oznakama upisanim u nacrt. Svi su demontirani dijelovi zapakirani i prevezeni u Institut Ruđer Bošković u Zagrebu gdje je obavljena njihova dezinfekcija gama-zračenjem. Otvoreno krovšte je, nakon demontaže tabulata, natkriveno OSB pločama kako bi se spriječio ulazak životinja u prostor crkve. Radovi su nastavljeni u prostoru Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu. Od studenog do prosinca 2016. godine obavljena je stolarska sanacija šest kaset uz zapadni zid crkve, a do kraja siječnja 2017. godine na istim je kasetama očišćen i učvršćen oslik.

Druga faza radova u 2017. godini obuhvatila je stolarsku sanaciju te uklanjanje prljavštine i učvršćivanje oslika na svih 30 kaset demontiranih u prethodnoj godini (sl. 9), a na njih 19 obavljeno je polaganje kredno-tutkalne podloge na oštećenja i izveden završni retuš.

U 2018. godini restaurirane su kasete vraćene na izvorne pozicije učvršćivanjem u grede pomoću nehrđajućih čeličnih vijaka kojima su zamijenjeni izvorni čavli od kovanog željeza, što je uobičajena praksa prilikom montaže restauriranih umjetnina izrađenih od drva, čime se osigurava reverzibilnost postupka te sprječava daljnja degradacija okolnog nosioca uslijed korozije. Zatim je demontiran drugi dio tabulata, čime su završeni radovi treće i četvrte faze (sl. 10). Kako bi se spriječio prljanje prostora nakon montaže restauriranih dijelova, najprije su demontirane 24 kasete s pripadajućim ukrasnim letvama u rasponu od osmog do jedanaestog reda od zapadnog zida crkve, a kasete šestog i sedmog reda ostavljene su kao referentne točke za namještanje restauriranih dijelova tabulata te su demontirane naknadno (sl. 11). Prije demontaže ponovno je s tvrtkom Kapitel d.o.o. iz Žminja ugovoreno postavljanje skele, zaštita zidnih slika folijama te grubo čišćenje poledine tabulata. Također je ponovno osiguran i stručni nadzor djelatnika Odjela za zidno slikarstvo i mozaik Hrvatskog restauratorskog zavoda. Nakon demontaže, djelatnici građevinske tvrtke Kapitel d.o.o. iz Žminja obavili su pregled stropnih greda baroknog krovšta za koje je bio pričvršćen tabulat te ih na mjestima gdje je stupanj degradacije nosioca mjestimično oslabio njihova mehanička svojstva ojačali uzdužnom ugradnjom novih drvenih greda presjeka 8 x 5 cm. Dodatno su zatvorili otvor prema krovštu OSB pločama i prekrili ga platnom na koje je otisnuta fotografija demontiranog dijela tabulata u omjeru 1 : 1.

Iste je godine započela peta faza radova koja je obuhvatila stolarsku sanaciju te uklanjanje prljavštine i učvršćivanje oslika na preostale 33 kasete (sl. 12), a iduće godine šesta faza koja je završena početkom listopada 2020. godine, kada je na svim dijelovima obavljeno krediranje oštećenja te izveden završni retuš (sl. 13). Montažom drugog dijela tabulata u listopadu iste godine,

izvedena je i sedma faza, čime su završeni svi planirani radovi (sl. 14, 15).

Zaključak

Tabulat u crkvi sv. Marije na Škrilinah iz 1709. godine jedan je od malobrojnih sačuvanih oslikanih baroknih tabulata na istarskom području, a mogući je rad lokalnih majstora koji su vjerojatno bili djelatni i izvan istarskog područja. Istim je majstorima pripisan i većim dijelom očuvani oslikani tabulat crkve sv. Petra i Pavla u Trvižu iz 1703. godine. Oba tabulata svojim formalno-stilskim karakteristikama svjedoče umjetničkom utjecaju susjedne Italije te pokazuju pripadnost umjetničkom izričaju šire regije.

Tabulati koji su smješteni ispod krovšta građevina, zbog svoje su ovisnosti o općem stanju konstrukcije i krovnog pokrova, te česte izloženosti direktnom djelovanju vlage, temperaturnim oscilacijama i mikroorganizmima, jedan od najugroženijih segmenata kulturne baštine pa ih je, zbog navedenog razloga, danas vrlo malo sačuvano. Osim što su vodoravni konstruktivni elementi čija je uloga zatvaranje gornje strane unutarnjeg prostora, imaju i dekorativno-estetsku ulogu u njegovom oblikovanju, pa konzervatorsko-restauratorski radovi na njima zahtijevaju prethodno uklapanje u koncept cjelovite prezentacije kulturnog dobra ili cjeline. Konzervatorsko-restauratorski pristup tabulatima ne podrazumijeva samo usmjerenost postupaka na njihovo očuvanje i usporavanje propadanja, već i zadržavanje izvorne namjene koja je ključna za održanje u prostoru za koji su izrađeni.

Promjene materijalne strukture svake umjetnine, uvjetovane mikroklimatskim, biološkim, kemijskim, fizikalnim i mehaničkim utjecajima smatraju se njezinom razgradnjom, ireverzibilne su i manifestiraju se kao različite vrste oštećenja. Stupanj do kojeg će se oštećenja smatrati prihvatljivima u smislu starosne vrijednosti umjetničkog predmeta, ovisit će o tome koliko utječu na njegovu percepciju i razumijevanje, te funkciju i estetski izgled. Prije poduzimanja bilo kakve restauratorske intervencije potrebno je definirati njezinu svrhu s obzirom na vrijednost, funkciju i stanje u kojem se umjetnički predmet nalazi, te u najvećoj mogućoj mjeri predvidjeti dugoročne rezultate planiranih smjerova djelovanja. Konzervatorsko-restauratorski radovi na beramskom tabulatu provedeni su s ciljem njegova očuvanja na izvornoj poziciji, konzerviranja izvornog oslika kao nosioca spomeničkih i estetskih vrijednosti te njegove prezentacije u kontekstu izvorne dekorativne funkcije, pri čemu je unaprijed određeno da će se konzervatorsko-restauratorski radovi svesti na nužni minimum. Zahtjev da se restauriranje ograniči samo na nužni minimum ne isključuje potrebu za dodavanjem novog materijala, a polazišna točka koja obično određuje opseg intervencija na tabulatima stanje je njihove konstrukcije, odnosno dasaka od kojih su izrađeni, te

stupanj njihove razgradnje, pri čemu je, uz tehnološki, potrebno osvijestiti i teorijsko-metodološki aspekt sudjelovanja novog materijala u konzervatorsko-restauratorskom procesu. Ako oštećenja dasaka nije moguće sanirati bez umetanja veće količine novog materijala, a poglavito novog drva, tada ni završni retuš neće moći biti sveden samo na puklo uklapanje oštećenja, pa će u prvi plan doći upravo njegova interpretativna svojstva koja će biti presudna za ocjenjivanje krajnjeg rezultata konzervatorsko-restauratorskih radova, neovisno radi li se o stručnoj javnosti ili širem krugu baštinika. Jedan od glavnih izazova konzervatorske etike u slučaju beramskog tabulata bilo je pitanje do koje mjere ići u sanaciju oštećenja oslikane površine. Pritom je bilo teško predvidjeti na koji će se način postići ravnoteža između konzervatorskog zahtjeva za prijenosom povijesno dokumentarnih svojstava izvorne materije i zahtjeva da konzervatorsko-restauratorski postupak zadovolji određenu razinu estetskih očekivanja.

Razmatrajući raspoložive metode izvedbe retuša, zaključeno je da se s obzirom na karakter i opseg oštećenja, kao i način izvornog oslikavanja beramskog tabulata, tehnikama koje se temelje na zahtjevu postizanja razlučivosti intervencije u odnosu na izvorni oslik, ne postiže potrebna likovna uvjerljivost prezentirane cjeline, stoga je odlučeno primijeniti metodu potpune reintegracije.

Literatura

BRALIĆ VIŠNJA, KUDIŠ BURIĆ NINA, *Slikarska baština Istre, Djela štafelajnog slikarstva od 15. do 18. stoljeća na području Porečko-pulske biskupije*, Rovinj, Zagreb, 2006.

CERIANI SEBREGONDI GIULIA, *Solai lignei veneziani in età moderna. Qualche osservazione sulle tecniche e i materiali attraverso un caso di studio*, u: *Opus Incertum, Rivista di storia dell'architettura, Soffitti lignei a lacunari a Firenze e a Roma in età moderna*, Nuova serie, III, ur. Claudia Conforti, Gianluca Belli, Maria Grazia D'Amelio, Francesca Funis, Firenca, 2017., 152–155

ČREŠNJEK SONJA, *Mjere drvenih elemenata ravnog dijela tabulata iz crkvice sv. Petra i Pavla u Trvižu*, Zagreb, 2012.

FUČIĆ BRANKO, *Glagoljski natpisi*, u: *Djela Jazu*, knj. 57, Zagreb, 1982.

Izvori

HRZ, Odjel za drvenu polikromiranu skulpturu, Odsjek 1, ANĐELKO PEDIŠIĆ, ANA DUMBOVIĆ, MARTA BUDICIN, *Konzervatorsko-restauratorska istraživanja na drvenom polikromiranom stropu u kapeli sv. Marije na Škrilinah u Bermu i prijedlog radova s troškovnikom*, 2015.

Arhivsko gradivo

Biskupijski arhiv Poreč, 9. Knjiga pete generalne vizitacije biskupa Ruggera Tritonija 1658.

U prilog toj odluci išla je i neupitnost rekonstrukcija s obzirom na dobru očuvanost oslikanog sadržaja koji se ponavlja na većini kaseti. Metodu potpune reintegracije na mjestima većih oštećenja u etičkom je smislu teško podvrgnuti jednoznačnom vrednovanju, jer premda se radi o stručno potvrđenoj metodi nadopune oštećene forme, pod uvjetom da je ista prevladavajuća i da za to postoje znanstveno potvrđeni podaci, ona dijelom ovisi i o subjektivnoj interpretaciji likovnih značajki izvornog oslikavanja prenesenih na oštećene površine. U tom se kontekstu primjena metode potpune reintegracije oslika na mjestima većih oštećenja beramskog tabulata prije svega temeljila na analizi izvornog slikanog sadržaja i načina njegove izvedbe zaobljenim kistom debljine u rasponu od 4 do 8 mm, pri čemu se boja djelomično nanosila šablonski, uz neznatnu modelaciju volumena. Ključna je bila identifikacija motiva te usklađivanje njihovih rekonstrukcija s oblikom, dimenzijama i intenzitetom obojenja očuvanih fragmenata izvornog oslika. Ovakvim pristupom reintegraciji oštećenja retuš postaje integralni dio izvorne cjeline, a njegova interpretativna svojstva ga potvrđuju kao sastavni dio jedinstvenog koncepta završne prezentacije koji omogućuje cjelovito sagledavanje umjetnine i njezino vrednovanje u širem kontekstu cjeline kojoj pripada. ■

FUČIĆ BRANKO, Sv. Petar u Trvižu, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, god. 10, br. 3 (1962.), 157–168

GOLOB NATAŠA, *Poslikani leseni tabulati na Slovenskem do sredine 18. stoletja*, Ljubljana, 1988.

HORVAT ANDELA, MATEJČIĆ RADMILA, PRIJATELJ KRUNO, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982.

OŠTRIĆ RADOVAN, *Restauratorsko izvješće, Beram Crkva sv. Marije na Škrilinah*, Rijeka, 2005./2006.

VLAKETIĆ RADOVAN, *Pregradnja svetišta sv. Marije na Škrilinah i jedan davno pronađeni ulomak freske*, u: *Beram u prošlosti, Pazinski memorijal: zbornik Katedre Čakavskog sabora za povijest Istre*, knj. 25, Pazin, 2003., 219–226

Restauratorski zavod Instituta za likovne umjetnosti JAZU u Zagrebu, *Dosje umjetnine*, br. 723/1413, 1.

Biskupijski arhiv Poreč, 14. Knjiga četvrte generalne vizitacije biskupa Adelasija 1688-1689.

Biskupijski arhiv Poreč, 15. Knjiga pete i šeste generalne vizitacije biskupa Adelasija 1692. i 1697.
 Biskupijski arhiv Poreč, 27. Knjiga generalne vizitacije biskupa Gašpara Negrija u austrijskom dijelu biskupije 1745.
 MKM-UZKB/SA-ZDE (588) Beram, crkva sv. Marije na Škriljinah, zaštitni radovi 1962-91.
 MKM-UZKB/SA-ZDE (1925) Beram, crkva sv. Marije na Škriljinah.

ŽU Beram, 1.2.3. Župni spisi, 1909/1953., kut. 12.
 ŽU Beram, 1.2.6. Župni spisi, 1881-1890., kut. 7.
 ŽU Beram, 2.2.2. Računski spisi, 1796-1825., kut. 14.
 ŽU Beram, 1.3.2. Spisi osobite važnosti, 1842/1930., kut. 11.
 ŽU Beram, 1.1.4. Urudžbeni zapisnici, Knjiga urudžbenih zapisnika 1906-1939. (Il Giornale Maestro), kut. 1.
 ŽU Trviž, 10.1. Računski spisi (Računi) 1788-1800.
 ŽU Trviž, 11.10. Razni spisi o crkvenoj nadarbini 1837-1946.

Summary

Marta Budicin Munišević, Anđelko Pedišić

CHURCH OF ST MARY OF THE ROCKS, NEAR BERAM: BAROQUE PAINTED WOODEN CEILING FROM ITS CONSTRUCTION TO CONSERVATION

The Church of St Mary of the Rocks was built in the first half of the 15th century as a single-nave building with a rectangular sanctuary. It is known for the best-preserved series of wall paintings in Istria, the work of the workshop of master Vincent of Kastav, completed in 1474.

The painted wooden ceiling was installed during the extensive Baroque renovation in 1709, when a new altar was installed in the sanctuary, and the cross-ribbed vault was replaced with a ceiling. A bell gable was also built, and an open porch was added.

The wooden ceiling covers the entire nave of the church (56 m²), and it is made up of 63 square painted cassettes, with a central one that is four times as large as the others. The cassettes are composed of an outer square field and an inner octagonal one. The Assumption of the Blessed Virgin Mary is painted in the octagonal field of the central cassette, and the other, smaller cassettes have a gilded passionflower appliqué. The corners of the cassettes are decorated with floral and plant motifs, and floral Christian symbols. The corners of the cassettes next to the central one are decorated with cherubs.

The similarity of painting technique and concept of the wooden ceiling in Beram and the wooden ceiling of the Church of St Peter and Paul in the neighbouring Trviž (1703) suggests they are the work of the same local masters active in the region.

The inspection of the ceiling in 2015 determined that the wooden support was damaged due to humidity and wood-eating insects, while the painted surface was pulverized and

flaking due to the deterioration of the binder. After the surface was cleaned, the painted layer was consolidated and fixed to the support, ceiling planks were reinforced with a consolidator, nails were replaced with wooden wedges, and the structure was strengthened by inserting new wooden elements. Retouching of the painted layer was done only in spots crucial for the establishment of visual integrity.

The first half of the wooden ceiling was disassembled in 2016, and the work was completed in 2018, when the restored cassettes were once again returned to their original positions. That same year, the second part of the ceiling was removed, and the opening to the roof was closed with boards bearing a photograph of the painted ceiling. When the restored cassettes were mounted in their original position on the second half of the ceiling (from the middle of the nave to the sanctuary) in 2020, one of the phases of the complete renovation of the church of St Mary of the Rocks was finished.

The completed work on the church is the result of cooperation between the Directorate for the Protection of Cultural Heritage of the Ministry of Culture and the Media and the Croatian Conservation Institute to organise, finance and perform demanding conservation on selected cultural goods of special importance for the heritage of the Republic of Croatia.

KEYWORDS: Beram, church of St Mary of the Rocks, Trviž, church of Ss Peter and Paul, wooden painted ceiling, ceiling painting, Baroque, conservation, restoration